

ВІДГУК
офіційного опонента на рукопис дисертації Олексія Анатолійовича Поповича
“ОУН і УПА в політиці пам’яті та свідомості населення України (2005-2014)”,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07. 00. 01 – історія України

З проголошенням незалежності України виникла необхідність у переосмисленні окремих сторінок вітчизняної історії, у їхній переоцінці, поверненні до історичної правди. Певною динамікою зрушень позначена увага громадських і державних діячів, науковців до подій Другої світової війни, і, зокрема, до національно-визвольного руху, складовою і невід’ємною частиною якого стали ОУН і УПА. Це одна з найнезручніших та найсуперечливіших тем у сучасному українському суспільстві, яка тривалий час була табуованою або спотворювалася на вимогу радянської влади. Різноманітна інформація про діяльність цих формувань, його лідерів та рядових учасників, масову підтримку УПА на Західній Україні, боротьбу проти них комуністичного режиму, почала з’являтися від кінця 1980-х рр. Нині ми можемо із впевненістю ствердити, що український національно-визвольний самостійницький рух, не потребує глянцевого образу. Як слушно зауважують дослідники, він вимагає глибокого, неупередженого вивчення, врахування досвіду перемог і поразок, вшанування та визнання жертвності борців. Сучасному українському суспільству потрібні неполітизовані знання про цей феномен, а не часткова чи препарована, уривчаста інформація¹.

Водночас, очевидно, що чимало політиків (і лівого, і правого спрямування) експлуатують історію, зокрема УПА, у власних цілях. До того ж, Україна опинилася у лещатах інформаційного протистояння – фактор, який визначає одну з особливостей формування / корегування її політики пам’яті у перших десятиліттях 21 ст. У осерді гострої полеміки й обвинувачень опинилася перш за все інтерпретація та маніпуляція історією національно-визвольного руху середини 20 ст. Тематика ОУН і УПА

¹ Олександр Лисенко, “Український самостійницький рух періоду Другої світової війни як військово-політичний феномен та об’єкт наукового пізнання”, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки* 20 (2013): 7-11.

опинилася у центрі “гібридної війни”, яку веде Росія не лише проти України, а й проти Європи.

Тож дисертацію вирізняє її актуальність; дослідження заповнює одну з прогалин у сучасній історіографії.

У вступі дисертаційного дослідження п. Олексієм Поповичем вміщено основні рубрики, передбачені нормативними документами. Вони сформульовані чітко і відповідають вимогам до змісту цієї частини роботи.

Перший розділ роботи є класичним – “Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження”.

Сучасна історіографія представлена працями вітчизняних і чужинецьких дослідників, які за тематичною спрямованістю автор поділив на дві великі групи: 1) загальнотеоретичні дослідження пам’яті, політики пам’яті та функціонування свідомості населення; 2) спеціалізовані праці щодо місця ОУН і УПА в політиці пам’яті України у 2005–2014 рр.

Дисертантом належно опрацьована джерельна база теми. Залучений комплекс історичних джерел, виходячи з їх походження, видової різноманітності, загальної кількості, характеру орієнтації автора у питаннях історичного джерелознавства повно і достовірно відображає досліджувані здобувачем наукового ступеня проблеми. При цьому слід відзначити фаховий підхід до класифікації джерельної бази, що далеко не завжди можна зустріти у такого роду працях. Зазвичай, дисертанти підміняють запропонований джерелознавцями типологічно-видовий поділ джерел евристичними та археографічними характеристиками. У поданій же роботі подана належна видова класифікація джерельної бази.

Цілком слушним слід вважати думку дисертанта про необхідність застосування при дослідженні національної пам’яті про український національний рух інтердисциплінарного підходу із використанням методів та напрацювань різних напрямків історичної науки (політична, інтелектуальна, повсякденна історія) та суміжних дисциплін (психологія, філософія, політологія, соціологія, культурологія) та ін. (с. 47).

Слід також вказати, що у роботі визначено термінологічний апарат (“пам’ять”, “національна пам’ять”, “політика пам’яті”, історична політика, історична свідомість, маніпуляції і т. ін.), що є важливим елементом наукового аналізу.

Другий розділ присвячено інституційно-інформаційним комеморативним практикам із впровадження та використання наративу про ОУН і УПА в українському суспільстві. Державна політика пам’яті щодо проблеми ОУН і УПА варіювалася від обережних кроків Леоніда Кучми, за часів якого була створена Урядова комісія вивчення діяльності ОУН і УПА на чолі зі С. Кульчицьким, до формування двох радикальних її варіантів (Віктора Ющенка та Віктора Януковича). Варто вказати, що у роботі чимало уваги приділено інституалізації проблеми через створення Українського інституту національної пам’яті та, відповідно, його діяльність, яку автор оцінює як неоднозначну.

Одним із елементів політики пам’яті та функціонування тих чи інших подій у національній пам’яті є комеморативні практики. Тому цілком слушним виглядає розгляд дисертантом цього аспекту проблеми. При цьому у роботі охарактеризовано загальні риси пам’ятників, присвячених українським підпільникам (типовість змісту, поєднаність із християнськими цінностями й військово-патріотичним звичаями), так і регіональні особливості діяльності щодо вшанування пам’яті про український національно-визвольний рух. Виявом останньої слід вважати і “війну пам’ятників”, якій у дисертації теж приділена належна увага.

У третьому розділі “Мас-медійний дискурс” автор зосередився на характеристиці ролі засобів масової інформації у поширенні, популяризації та висвітленні теми ОУН і УПА.

Позицію про регіональні відмінності, яку поділяє і дисертант, можуть увиразнити результати соціологічного опитування на тему “Найзначніші досягнення українського народу, що можуть бути предметом національної гордості”, проведеного Інститутом соціології НАН України у липні 2005 р.

(тобто, після десяти років президентури Леоніда Кучми та “Помаранчевої революції”).

Подія	Захід	Схід, Південь
Перемога у Великій вітчизняній війні, повоєнна відбудова народного господарства	25-30 %	60-62 %
“Помаранчева революція” 2004 р.	35 %	4 %
Збройна боротьба УПА	26 %	2 %
Твори найвидатніших українських поетів, письменників, композиторів	31 %	28 %
Досягнення української народної культури	20 %	20 %
Досягнення українських спортсменів	42 %	39 %

Аналіз дисертанта засвідчив, що у засобах масової інформації, як і в суспільстві немає однозначного ставлення до ОУН і УПА. Одна частина з них, використавши можливості надані демократичними змінами в Україні, підтримує УПА як образ народної військової потуги, що вела національно-визвольну боротьбу (“Україна молода”, “День”); інша – надалі дотримується радянсько-російського наративу, подаючи це формування та його представників у ролі запродавців, колаборантів, вбивць (“Сьогодні”). У виданнях майже відсутні матеріали, які показували б образ УПА безпристрасно, всесторонньо і глибоко.

Варто підкреслити, що у роботі виділені сюжети українсько-єврейських та українсько-польських відносин та їх вплив на сприйняття українського національно-визвольного руху. У відповідній системі координат знаходиться парадигма наукового, публічного й політичного дискурсу – від засудження політичного насилбства, ксенофобії, тероризму проти польської та радянської адміністрацій до возвеличення патріотизму, самовідданості й жертвності, протидії Голокосту тощо.

Цікавим є авторське трактування місця і ролі телепередач і документальних фільмів у процесі образу українського визвольного руху середини ХХ ст. Олексій Попович слушно стверджує, що шоу та телепередачі виступали потужним засобом маніпуляції та формування позитивного або негативного образу ОУН і УПА. Рівно ж характер документальних фільмів залежав часто-густо від замовників. Варто звернути увагу на той факт, що влада не фінансувала більшість проаналізованих у дисертації стрічок.

Дослідження політики пам'яті неможливе без аналізу навчально-освітньої літератури, чому присвячено четвертий розділ. Варто погодитися, що шкільна історія фактично слугувала засобом ретрансляції владної політики пам'яті, “уніфікації” пам'ятей через що була консервативнішою за академічну історію і довше зберігала якісь усталені погляди; з іншого боку – через зорієнтованість на сьогодення у ній яскравіше відображалися нові інтерпретації. На думку автора вплив та значення шкільних підручників можуть продемонструвати соціологічні опитування.

Навчальну літературу для вишів, з огляду на її специфіку, у роботі охарактеризовано окремо. На підставі аналізу чималої кількості автрських посібників стверджено про наявність у них концептуальних і фактографічних помилок, відсутність системи у конкретизації руху опору в Україні та теоретичного осмислення напрацьованого матеріалу.

У висновках викладено найважливіші положення, отримані під час роботи над дисертаційним дослідженням, щодо місця ОУН і УПА при реалізації політики пам'яті та функціонування пам'яті про ці формування у свідомості населення України. Вони є аргументованими та відповідають концепції роботи.

Опрацювання тексту дисертаційного дослідження переконує у тому, що його автор провів значну пошукову й аналітичну роботу, синтезував і узагальнив чималий масив інформації. Отримані результати свідчать про оволодіння автором досліджуваною темою, про його вміння аналізувати

історичні джерела, достатню наукову і методичну підготовку. Слід також вказати на характерне для дисертанта вміння вести коректну наукову полеміку у своїй роботі, змістовно і переконливо відстоювати свої погляди, що є основою дослідження і засвідчує фахових рівень дисертанта та його загальну культуру.

Результати наукового пошуку пройшли належну апробацію на міжнародних, національних та регіональних науково-практичних конференціях. Основні наукові результати по темі дисертаційного дослідження викладено у шести публікаціях (з них –чотири опубліковано у фахових виданнях України, одна – у закордонному).

Варто вказати, що отримані результати мають декілька сфер практичного застосування: 1) науково-дослідній – для подальших наукових досліджень історії ОУН і УПА та політики пам'яті в Україні, при написанні монографій, наукових та науково-популярних статей; 2) навчально-методичній – під час викладання навчальних курсів та спецкурсів, при підготовці університетських навчальних посібників і навчально-методичних видань; 3) державотворчій – органами влади та місцевого самоврядування для вироблення державної політики щодо впровадження історичного наративу про український визвольний рух середини 20 ст. серед населення України, при реалізації гуманітарної складової національної безпеки України.

Водночас, і це не є чимось надзвичайним, аналізована робота молодого вченого не позбавлена окремих погрішностей і до її окремих положень можна висловити певні застереження.

Не заперечуючи фаховість аналізу історіографії проблеми при ознайомленні з ним виникло декілька застережень. Попри очевидну неможливість охопити та зафіксувати численні праці з такої об'ємної та обговорюваної теми як ОУН і УПА в політиці пам'яті та суспільній свідомості українців викликає подив відсутність комплексної роботи

Олександра Гриценка². Рівно ж, дискусійним слід вважати, те що збірку матеріалів “Газети виборчої”³ дисертант зарахував до історіографії.

Потребує пояснення, на нашу думку, за яким принципом автор визначав рейтинговість та малорейтинговість телепередач (“Машина часу” з Андрієм Охрімовичем, “Суспільство Ukraine”, “Коломия думає”).

Усвідомлюючи об’ємність поставлених завдань, однак вважаємо, що робота лише виграла від бодай часткового порівняння висвітлення тих же проблем українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни у шкільних підручниках та посібниках для вишів в Україні та Республіці Польща.

Потребує чіткості висновків щодо характеру написів на монументах. Так, варто зробити уточнення, наприклад, щодо с. Красний Сад (с. 83). У цьому населеному пункті є два пам’ятники. На меморіальній таблиці край дороги на місці села справді є напис про “карателів”. Однак, повністю він звучить так: “19 квітня 1943 року на цьому місці польські та німецькі карателі знищили мешканців українського села Красний Сад, тіла яких спочивають у спільній могилі на цвинтарі. Вклонись їхній пам’яті. Прости винних у мученицькій смерті їхній і будеш прощений”. На чорній гранітній плиті на цвинтарі можна прочитати ще більш толерантний текст: “Вічна пам’ять невинним жертвам польсько-українського міжнаціонального конфлікту, мученицькою смертю умерлих 19 квітня 1943 року мешканців українського села Красний Сад, що тут квітувало. Святий Боже! Ти знаєш їх поіменно, прости їх. Прости гріхи і винуватців їхньої смерті. Даруй їм воскресіння і вічне життя. Нащадки”.

Зауваження суто технічного характеру. Більш детальне структурування тексту дисертації, зокрема, виділення підпунктів у підрозділах сприяло б логічному й чіткому виокремленню етапів дослідження. Оскільки у роботі

² Олександр Гриценко, *Президенти і пам’ять. Політика пам’яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати* (Київ: “К.І.С”, 2017).

³ Марцін Войцеховський, упоряд. *Волинь: дві пам’яті* (Київ – Варшава: Дух і літера, 2009).

використано чимало цікавого фактичного матеріалу, також варто було б збільшити кількість додатків (зокрема, до підрозділу про увічнення подій та збереження пам'яті про ОУН і УПА у пам'ятниках, меморіальних комплексах). Зокрема, це стосується, підрозділу 2.1 “Державна політика національної пам'яті”.

Дисертація не позбавлена технічних, орфографічних, граматичних, стилістичних помилок, а також повторів та русизмів. До прикладу, причепність – замість причетність (с. 22), характрено – замість характерно (с. 23), гіберболізованість – замість гіперболізованість (с. 26), смітової – замість світової (с. 48), втіленні – замість втілені (с. 62), на відкриті – замість відкритті (с. 82), уникнито – замість уникнуто (с. 82); заказник – вочевидь, русизм, а ходить про замовника; керівник фракції Ярослава П'яла – замість П'яла (теж русизм). Застереженнями технічного характеру можна вважати приклади, коли російськомовні публікації у посиланнях перекладені українською (с. 17)⁴.

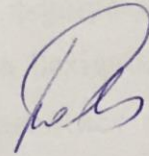
Ці зауваження потребують пояснень автора під час публічного захисту дисертаційного дослідження у спеціалізованій раді, проте, загалом, не впливають на позитивну оцінку проведеного дослідження і дозволяють оцінити його як завершену наукову роботу, у якій вирішена актуальна наукова проблема.

У авторефераті дисертації грамотно і послідовно викладено зміст дисертації, що забезпечило ідентичність основних положень, висновків і пропозицій дисертаційної роботи і автореферату. За формою подання матеріалу він чітко й логічно структурований, містить всі необхідні атрибути і складові елементи.

⁴ Ирина Савельева, Андрей Полетаев, *Знания о прошлом: теория и история*. В 2-х томах. Т. 1: Конструирование прошлого. Т. 2: Образы прошлого. (СПб.: Наука, 2003, 2006); Лариса Репнина, «Память и знания. О прошлом в структуре идентичности», в *Диалог со временем*, под ред. Репниной Л., Петровой М. (М.: изд-во ЛКИ, 2007. Вып. 21: исторические мифы и этнонациональная идентичность), 5–21.

Зазначене вище дає підстави вважати, що дисертаційна робота “ОУН і УПА в політиці пам’яті та свідомості населення України (2005–2014)” за своїм змістом та оформленням відповідає вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня п. 11 “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого постановою Кабінету міністрів України № 576 від 24 липня 2013 р., зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її автор Олексій Анатолійович Попович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07. 00. 01 – історія України.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, професор
кафедри археології, давньої та
середньовічної історії України
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

О. М. Калішук

ПІДПИС *Калішук О. М.*
ЗАСВІДЧУЮ *Л. С.*
Вчений секретар університету
"15" 01 2018